

Шакиров Сымбат Еркебаевичтің
«6D020400 – Мәдениеттану» мамандығы бойынша философия докторы(PhD)
дәрежесіне іздену диссертациясына «Әлеуметтік қақтығыс және әлеуметтік
медиация: мәдени философиялық талдау».

Аңдатпа

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазіргі әлемді жаһандық проблемалар мен әлеуметтік дамудың өткір қайшылықтарының тұрақты өсуімен шынайылық ретінде; көп жағдайда драмалық әлеуметтік және ұлтаралық қақтығыстарға әкелетін әлеуметтік алауыздық, нәсілдік және этникалық төзбеушілік, террор сияқты проблемалар айқын көрінетін әлем ретінде анық түрде жіктеуге болады. Көптеген сарапшылар этностардың, өркениеттер мен мәдениеттердің қақтығысын тереңдетуде әлемдік дамудың жақын болашағын көруге бейім.

Қақтығыстардың табиғатын ғылыми тұрғыдан анықтаудың көптеген тәсілдерінің ішінде оның мәселесін мәдениет теориясының пәндік саласының құрамдас бөлігі ретінде анықтау мүмкіндігі өзіне назар аудартады.

Қақтығыстарды зерттеудің маңызды өзекті факторы олардың қоғамдық өмірдің барлық салаларында дерлік пайда болуы болып табылады.

Қақтығыстар қоғамға үнемі «ауыр әсер етеді», бірақ кәсіби қақтығысу мамандарының көпшілігі медиацияға ерекше рөл бере отырып, көптеген «өткір жағдайларды» тез және тиімді шешуге бейім болып келеді.

Медиацияны және оның қақтығыстарды шешудегі рөлін зерттеу қажеттілігі қазіргі шынайылықпен негізделеді, өйткені қақтығыстар көбінесе мәдени және өркениеттік айырмашылықтар негізінде болады. Сондықтан бүгінгі күні және келешекте қоғамдағы әлеуметтік мінез-құлық, этносаралық және конфессияаралық диалог мәселелері өзекті болып отыр. Медиация революциялық өзгерістер парадигмасын қабылдамайды және проблемаларды күшпен шешуді қабылдамайды.

Диссертациялық зерттеу тақырыбының өзектілігі қақтығыс құбылысын зерттеудің теориялық маңыздылығымен шектелмейді, өйткені Қолданбалы мәдениеттану саласындағы қазіргі жағдай ғылымның алдына реформаланған қоғамның даму перспективаларын әлеуметтік-мәдени жобалау және бағдарламалау кезінде медиация құралдарын қолдану технологияларымен байланысты міндеттерді қояды. Бұл көбінесе мемлекеттік және басқа басқару құрылымдарының конфликтогендік процестерді реттеудің процесін, оларды қоғам мен әлеуметтік топтардың азды немесе көпті жайлы өмір сүруі үшін бағыттап отырып, «басқару» деңгейіне байланысты.

Мәселенің өңделу дәрежесі. Қақтығыс құбылысын зерттеудің маңызды алғышарттарының бірі өткен ғасыр философтардың еңбектерін ретроспективті талдау болып табылады, мысалы: Августина, С.С. Аверинцева, Аристотеля, Р. Барта, М.М. Бахтина, Р. Бенедикта, К.Боулдинга, Т.Гоббса, Ю.Н. Давыдова, Р. Дарендорфа, Э. Дюркгейма, Г.Зиммеля, А.Г. Здравомыслова, И. Канта, Л. Козера, Н.И. Конрада, К. Леви-Стросса, Дж.

Локка, А.Ф. Лосева, Ю.М. Лотмана, К. Маркса, В.М. Межуева, Р. Мертона, Ф. Ницше, А.С. Панарина, Платона, Е.Б. Рашковского, Г. Риккерта, Д.Б. Рассела, П.А. Сорокина, А.Д. Тойнби, П.А. Флоренского, З. Фрейда, Э. Фромма, М. Хайдеггера, С. Хантингтона, А. Швейцера, О. Шпенглера, К. Юнга, және т.б.

Жоғарыда аталған зерттеушілердің көптеген еңбектерінің мәдени маңызы әлеуметтік қатынастардың осындай мәдениетімен байланысты мәселелерді шешуді іздеу болып табылады, бұл әлеуметтік қайшылықтардың барлық түрлерінің пайда болу процесінде жағымсыз салдарды азайтуға мүмкіндік берді.

С. Хантингтонның пайымдауынша, адамзат пен қақтығыстардың басым көздерін бөлетін маңызды шекараларды анықтайтын мәдениет болып келеді.

Батыс конфликтологиясында Л.Козердің «позитивті функционалды қақтығыс» тұжырымдамасы, Р. Дарендорфтың «қоғамның қақтығыс моделі» және К. Боулдингтің «қақтығыстың жалпы теориялары» тұжырымдамалары аса танымалдыққа ие. Бұл тұжырымдамалардың ортақ ерекшелігі әлеуметтік қақтығысты әлеуметтік даму нормасы деп тану, оған жағымды сипаттағы маңызды функциялар беру болып табылады. Сонымен қатар, қазіргі батыстық конфликтологияда қақтығыстарды зерттеудің полилогиялық бағыты айқын көрінді, онда осы құбылыстың өзіндік табиғатына ерекше назар аударылды. АҚШ-та және басқа да бірқатар елдерде конфликтологияның прагматикалық бағыты кеңінен таралды, онда негізінен келіссөздер, қақтығысушы тараптардың диалогы арқылы бейбітшілік пен келісімге қол жеткізу мәселесіне басымырақ назар аударылды.

Ішкі және сыртқы саясатты қарау, Қазақстан Республикасындағы қақтығыстарды алдын алу, сондай-ақ осы салалардағы әртүрлі факторлардың өзара іс-қимылын талдау Б.К. Сұлтанов, С.К. Кушкумбаев, М.А. Әбішева, М. Т. Лаумулин, Г.Г. Рахматулина, М. Б. Асанбаев, С. С. Лұқпанова, Б. А. Әуелбаев, А.А. Морозов, А. К. Рахимжанова, У. М. Нысанбек, Е. Т. Сейлеханов, А.К. Қажымұратова, Н.Б. Сейдин, В. Н.Ситенко, К. Б. Шерьязданова, К. Д. Исаев, Л. А. Тимофеенко, Т. К. Мамираимов, А. Б. Ерасылова еңбектерінде ұсынылған.

Қазіргі әлеуметтануда бірнеше бағыттар бойынша зерттеулер жүргізілуде: өндірістегі қақтығыстар, этникалық қақтығыстар, отбасылық және неке қатынастарындағы қақтығыстар, «әкелер мен балалар» қақтығыстары, билік пен халық қақтығыстарының дихотомиясы, ұйымдасқан қылмыс пен қоғам және т. б. Осыған байланысты С.В. Соколовтың «Әлеуметтік конфликтология» монографиясының теориялық және қолданбалы ролін атап өткен жөн, онда әлеуметтік қайшылықтармен анықталған әлеуметтік қақтығыстардың табиғаты мен жіктелуі қарастырылады. Айта кету керек, осы монографияның авторы мәдени қақтығыс құбылысын зерттеу міндетін өз алдына қоймаған.

Әлеуметтік-мәдениеттану мәселелерін талдау қазақстандық философтар, мәдениеттанушылар, әлеуметтанушылар, саясаттанушылар: еңбектерінде де ұсынылған, мысалы: В.С. Батурин, Г.А. Бейсенова, Т.Х.

Габитов, В.Ю. Дунаев, Г. Есим, З.Н. Исмагамбетовой, А.Г. Карабаева, Р. Кадыржанов, В.Д. Курганской, Г.О. Насимовой, Б.Г. Нуржанов, А.Н. Нысанбаева, Д.С.Раев, М.Б. Сарсенов, М. Шайкемелев.

Зерттеу барысында әлеуметтік қақтығыстарды кешенді мәдени зерттеуге арналған ғылыми еңбектерді табу мүмкін болмады, ең жақсы жағдайда олар туралы тек қысқаша ғана айтылған. «Мәдени қақтығыс» тіркесі мәдени басылымдарда және журналистикада кездессе де, тар мағынада келісімнің, толеранттылықтың және ұмтылуды қажет ететін жалпы идеалы ретінде ғана кездеседі.

Осы мақсатты толық жүзеге асыруды талап етпестен, біздің зерттеу бағдарламамыздың аясында жасалған күш-жігер қақтығыстың болашақ теориялық және мәдени көрінісінің кейбір қажетті бөлшектерін және оны шешудегі медиацияның рөлін нақтылауда пайдалы болады деп үміттенеміз.

Зерттеу нысаны әлеуметтік-мәдени құбылыс ретіндегі қақтығыс болып табылады.

Зерттеу пәні-әлеуметтік қақтығыстарды реттеу, шешу мәдениетіндегі әлеуметтік медиация.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты медиация арқылы әлеуметтік қақтығыстарды шешудің ерекшеліктері мен заңдылықтарын мәдени-философиялық талдау болып табылады.

Қойылған мақсат келесі **міндеттердің** сипатын анықтады:

-мәдени тәсілдеме мәнмәтінінде қақтығыс туралы идеялардың қалыптасу тарихын әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде талдау және осыған байланысты әртүрлі әлеуметтік қақтығыстарды шешудегі медиацияның рөлін түсіну эволюциясына ерекше назар аудару;

- мәдениеттану мәнмәтінінде «дауларды (қақтығыстарды) баламалы шешу» кезінде медиацияның қазіргі заманғы өркениеттік құралдардың бірі ретінде қалыптасу себептерін анықтау;

- қазіргі қазақстандық қоғам өміріндегі конфликтогенділік ерекшеліктерін талдау;

- қазақ халқының мәдениетіндегі пәрменді әлеуметтік институт ретінде делдалдықтың табиғаты мен мәнін анықтау;

- әртүрлі өмірлік қайшылықтарды шешудегі билердің рөлін анықтау;

- Қазақстанның құқықтық мәдениетін қалыптастырудағы медиацияның орны мен рөлін талдау;

- егемен Қазақстанның сот-құқықтық жүйесін қалыптастыру жағдайында қазақ халқының мәдениеті жетістіктерінің ерекше қажеттілігін негіздеу.

Мыналар зерттеудің теориялық-эмпирикалық негізін құрады:

- философия, тарих, психология, саясаттану, әлеуметтану, конфликтология, мәдениеттану және медиация саласындағы шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектері;

- заңнамалық актілер;

- БАҚ жарияланымдары.

Зерттеудің әдіснамалық негіздері. Зерттеуде компаративтік әдістің ұстанымдары қолданылды, мұнда қақтығыстарды шешуде қолданылатын делдалдық институтының негізгі қалаушы ұстанымдарын әлеуметтік-мәдени көзқарас тұрғысынан талдау оларды дәстүрлі, заңды және құқықтық түсінікпен салыстыру негізінде берілген.

Зерттеуде қазақ халқының мәдениетіндегі делдалдық институтының рөлін көрсету және сонымен бір мезгілде қоғамдық қатынастардағы дауларды баламалы реттеу бойынша қазіргі заманғы медиатордың (делдалдың) бейнесін беру үшін салыстырмалы және мәдени-тарихи талдау әдісі қолданылды. Конфликтогенділік адам табиғатына онтологиялық тұрғыдан берілген деп болжанады, сондықтан медиация бұл қоғамдағы әлеуметтік қақтығыстарды шешудің әлеуметтік тетіктерінің бірі болып табылады.

Біздің зерттеуіміздің негізгі тәсілдемесі әлеуметтік қатынастарды дамытудағы қақтығыс мәселесіне қайшылықты көзқараспен бірге философиялық және мәдени көзқарас тұрғысынан қарау болып табылады.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы. Диссертациялық зерттеу барысында қойылған теориялық міндеттерді шешу кезінде келесі жаңа ғылыми нәтижелер алынды:

-отандық ғылымда алғаш рет философиялық-мәдени дискурс мәнмәтінінде әлеуметтік қақтығыстардың себептері мен мәні және оларды еңсеру кезіндегі делдалдыққа (медиацияға) берілген рөл туралы идеялардың қалыптасуына талдау жүргізілді;

- медиацияда (делдалдықта) ерекше талап етілу көбінесе қазіргі өркениетті мемлекеттердің барлық сот жүйелері тап болған қиындықтардан туындағаны туралы авторлық пайым берілді;

- қазақ халқының өмір сүру мәдениетіндегі делдалдық институтының мәнін түсінуге авторлық көзқарас ұсынылды;

- мәдениеттану тұрғысындағы мәнмәтінде көшпелі халықтың әлеуметтік тұтастығын өзін-өзі сақтау кезінде жүйе құраушы өзек ретінде әдеттегі құқықты пайдалануда билердің рөлі алғаш рет негізделеді;

-билер қызметінің мәдениетін құрайтын кәсіби қасиеттер жиынтығы тиісті заңнамалық-құқықтық жүйелердің нұсқамасы бойынша емес, халықтың өзінің өмір салты жағдайларының ықпалымен объективті түрде қалыптасқандығы нақты көрсетілді, бұл қазіргі шынайылықта да орын алып отыр;

-қазіргі заманғы қазақстандық ғалымдардың еңбектерінде медиацияға (делдалдыққа) деген қызығушылық, ең алдымен, Батыстың заңнамалық-құқықтық жүйелерінің талаптарына негізделген идеялардың әсерінен қалыптасты және аз дәрежеде халықтың өзі өмірінің тарихы мен мәдениетінде жинақталған осы саладағы жетістіктерге бастама болды;

-қазақ халқының мәдени жетістіктерін міндетті түрде пайдалана отырып, кез келген өмірлік қайшылықтарды соттан тыс шешуді қоса алғанда, егемен Қазақстанның заңнамалық-құқықтық жүйесін дамыту перспективаларына авторлық пайым берілді.

Қорғауға шығарылатын диссертацияның негізгі ережелері:

1. Әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде қақтығыс туралы идеяларды қалыптастыруға ретроспективті көзқарас өмірдің әртүрлі қақтығыстарын шешуде медиацияны қолдану кезінде теория деңгейіндегі мәселе өзекті болмағанын анықтады.

2. Іс жүзінде, қоғамда әр түрлі мемлекеттік құрылымдардың өзін-өзі сақтау мақсатында пайда болуына байланысты, медиация функциясы тек сот жүйесінің құзыретіне айналды. Бюрократизм мен сот билігінің осы түрінің шамадан тыс формализациясы нәтижесінде туындаған жаппай көбейетін қиындықтарды жеңу үшін медиацияны жүзеге асырудың соттан тыс нысандарын іздеу мәселесі өткір болды. Конфликтологияда медиацияның бұл түрі медиация ретінде анықтала бастады.

3. Қазақстан егеменді өмір жолына түсе отырып, өзінің құқықтық қатынастарының жаңа мәдениетін батыстық үлгідегі стандарттар бойынша қалыптастыра бастады. Медиацияға (делдалдыққа) жүгіну осындай сценарий бойынша жүзеге асырыла бастады.

4. Қазақтардың көшпелі өмір салты мәдениетінде делдалдық институты мүлде басқа қырынан қалыптасты. Ата-бабалардың ғасырлар бойғы тәжірибесі белгілі бір әлеуметтік нормаларға айналып, олардың өмір сүруі үшін үнемі қатал күресте өмір сүруге мүмкіндік берді, осылайша оларға туындаған өмірлік мәселелерді шешуге көмектесетін «делдал» болды. Сонымен бірге, осымен қатар қажет болған жағдайда, осы тәжірибені әр жағдайда қолдануда өзіндік «кәсіби делдалдық» қызмет көрсете алатын адамдарға сұраныс пайда болды. Осылайша билер соты құрылды. Олардың рөлі аналогия форматында, «пайымдау» арқылы, қарама-қарсы тараптарға жағдайдың қауіп-қатерінің дәрежесін ғана емес, сонымен бірге ата-бабалардың ең аз шығынмен жеңуге мүмкіндік беретін даналық нұсқаларын да жеткізумен негізделеді.

5. Сонымен қатар, өмірлік қауіпті қақтығыстардың көптеген жағдайларын шешуде нақты делдалдардың (қазіргі анықтамадағы медиаторлардың) осы рөлін алған адамдардың осы санатына қойылатын талаптар жиынтығы объективті түрде қалыптасты. Бұл талаптардың жиынтығы белгіленген Заңның еркіне сәйкес анықталған жоқ.

6. Медиация Қазақстанда пайда болды және ҚР сот-құқықтық жүйесін ізгілендіру құралы ретінде тартылды. Алайда, қақтығыстарды алдын алу, басқару, шешу үшін өзіндік қазақстандық конфликтологияны дамыту қажет. Ал конфликтология саласындағы барлық заманауи жетістіктерді ескере отырып, медиатор-мамандарды даярлау қажет. Бұл міндетті сәтті жүзеге асыру біздің қоғамдағы әртүрлі әлеуметтік қақтығыстарды алдын-алу және реттеу мақсатында басқарушылық әсерлердің практикалық орындалуын қамтамасыз етеді.

7. Егемен Қазақстанның құқықтық мәдениетін одан әрі дамыту стратегиясы осы саладағы өз халқының мәдениетінде жинақталған тәжірибені ескермеуі мүмкін.

Зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы ондағы нақты материал мен оны түсіндіруді әлеуметтік-мәдени практиканың әртүрлі аспектілеріне қатысты әртүрлі зерттеулерде қолдануға болатындығымен негізделеді.

Жүргізілген зерттеудің маңыздылығы сондай-ақ қоғамдық сананы жүйелі жаңғырту жағдайындағы әлеуметтік қақтығыстардың ерекшеліктерін философиялық-мәдениеттанулық талдаудан тұрады, бұл қазақстандық қоғам қақтығысының тұтас тұжырымдамасын жасауға ықпал етуі мүмкін.

Диссертацияның ережелері мен тұжырымдары әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдардың, байланысты ғылыми салалардың мамандары үшін қазақстандық қоғамдағы қақтығыстарды одан әрі зерттеу үшін теориялық негіз бола алады. Сонымен қатар, медиация институтын зерттеудің практикалық маңыздылығын біз әлеуметтік қатынастардың конфликтогендерінің қаупін азайту үшін үлкен әлеуетке ие деп санаймыз, өйткені ол ашық қақтығыстар пайда болғанға дейін конфликтогеннің дамуына жол бермейді.

Жұмыстың апробациясы. Зерттеудің негізгі ережелері сегіз жарияланымда апробациядан өтті: оның ішінде ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынған диссертацияның негізгі нәтижелерін жариялауға арналған арнайы журналдарда – 3, республикалық және халықаралық ғылыми конференциялар жинақтарында – 3, Scopusбазасында индекстелетін нөлдік емес импакт – факторы бар журналда - 1.

Жұмыс құрылымы. Диссертация кіріспеден, алты бөлімшені қамтитын үш бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.